

✓ 5.5 9 810

इ.स. - १९००.

८३०

(०)

बाल रामायण

इ ५ ३६

४५३०

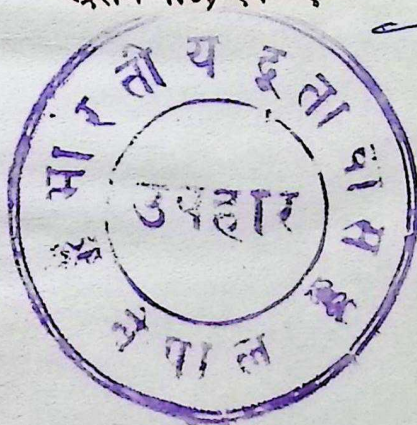
८३० ले ४

लेखक

रुद्रराज पाँडे, एम० ए०

०१५, १९१

PAN.

प्रकाशक

इंडियन प्रेस, (पब्लिकेशंस) प्राइवेट लि० इलाहाबाद

प्रकाशक
वी० एन० माथुर,
इंडियन प्रेस (पब्लिकेशंस), प्रा० लि०,
इलाहाबाद

मुद्रक
अमलकुमार वसु,
इंडियन प्रेस (प्राइवेट) लिमिटेड,
वाराणसी शाखा

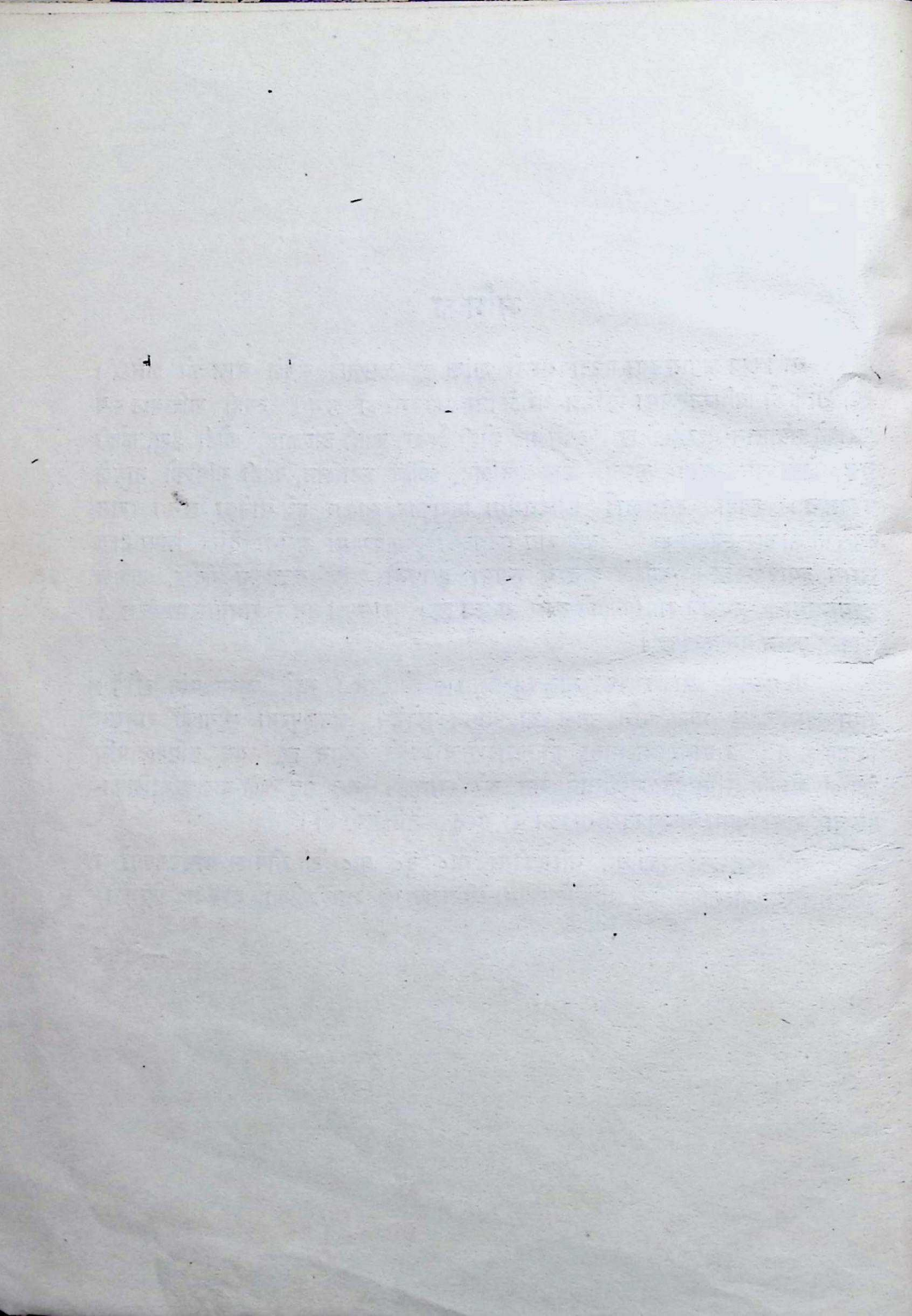
भूमिका

यो विश्व ब्रह्माण्डमा एउटा यस्तो शक्ति छ, जसलाई सबैले मान्न करै लाग्छ । त्यो शक्तिको विभिन्नरूपमा विभिन्न थरीले निरूपण गरेका छन् । त्यही शक्तिबाट सबै कुराको सञ्चालन भइरहेको छ । त्यसैलाई कोही ईश्वर, कोही अल्लाह, कोही ईशु, कोही बुद्ध, कोही राम, कोही कृष्ण, कोही लेलिन, कोही स्टालिन, कोही गांधीको नामले पुकार्छन् । त्यही शक्तिलाई आर्यधर्ममा निराकार साकार दुवै मानेका छन् । राम त्यसैको साकार स्वरूप हो । त्यही राम घटघटमा कणकणमा मुसुना देखि लिएर हात्त सम्मा व्यापक छ । कहिले अदृश्य रूपमा आफ्नो शक्ति सञ्चालन गर्दछ, कहिले दृश्यरूपमा । त्यसैले रामायणको ठूलो महत्व छ । राम को हुन् र रामायणमा के छ ? हरेकले जान्नु पर्ने कुरा छ ।

यो पुस्तक आजकालका बालकहरूले राम को हुन् ? भन्ने जान्न पनि छोडे । रामायणमा के छ भन्ने पनि उनले थाहापार्न छोडे । जनकपुरमा सीताको रामसंग विवाह भयो । रामायणमा सीता को आदर्श चरित्रको वखान छ, त्यस दृष्टिबाट पनि नेपाली मात्रले सीताको गुण-गान गर्न करै लाग्छ । यस उद्देश्यले बालक-बालिकाहरूलाई रामायणमा चञ्चुप्रवेश गराउन यो पुस्तक लेखिएको हो ।

यो पुस्तकको संशोधन गरिएकोमा गो० द० बा० श्री गोपाल पाण्डेयलाई र पुस्तक लेखन प्रोत्साहन दिदै सारि दिएकोमा श्री परशुराम शास्त्रीजीलाई धन्यवाद दिन्छ ।

—लेखक

श्री

बाल रामायण

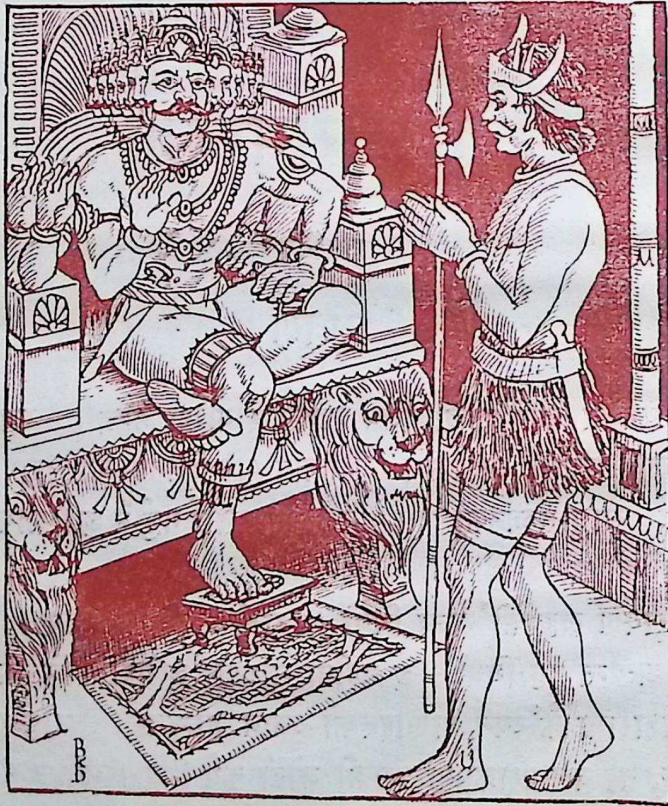
रावण

पृथिवीमा दुःख बढ्छ, दुर्जन बढ्छन् र बोझा हुन्छ । भगवान् ईश्वर-
लाई सज्जन पुकार्ने थाल्छन् । भगवान् पनि दुर्जनहरूको संहार गर्न अवतार
लिनु हुन्छ । साधु-सज्जनको रक्षा पनि भगवान्लाई गर्नु नै छ । श्रीभगवद्गीतामा
यही लेखिएको छ ।

रावण लङ्काको राजा थियो । रानी मन्दोदरी थिइन् । उसको भाइ
कुम्भकर्ण अत्यन्त दुष्ट थियो । छ महीना सुत्थ्यो, छ महीना बिउँभै रहन्थ्यो ।
उसैको साहारामा कैँयन् प्राणीहरूको ज्यान जान्थ्यो । जाँड रक्सी उत्तिकै
चाहिन्थ्यो, तर बल-पराक्रममा उसको जोडी कमै थिए । सबै उ संग डराउँथे ।
उसले पनि उत्पात मचाइरहेकै थियो । आर्का भाइ विभीषण थिए । के गर्न
हुने हो, के न हुने हो उनलाई थाहा थियो । साधु स्वभावका थिए । न-
चाहिने कुरामा गर्न हुन्न भनेर बोलिहाल्थे । दाज्यूका आँखाका
कसिङ्गर थिए ।

रावणका अनगिन्ती छोराहरू थिए । ठूलो परिवार थियो । ती मध्ये
मेघनाद बडो वीर थियो । युवराज पनि त्यही थियो । जस्तोसुकै काम पनि

पार गरी छाड्थ्यो । उसले नजानेको विद्या पनि कमै थियो । अरु छोराहरू पनि एकसेएक बलिया थिए । सबै बाबुका लहैलहैमा लाग्थे । एउटा छोरो प्रहस्त भन्ने थियो । जस्तै तीतो भए पनि उ साँचो कुरा मात्र बोल्दथ्यो । बाबु चाहिनेसंग ठ्याक थिएन ।

महा पराक्रमी रावण

रावणका मंत्रीहरू पनि एकसेएक थिए । उसलाई असल सल्लाह दिएर सन्मार्गमा लगाउने एकाधै मात्र थिए । तिनको दरबारमा कदर थिएन । रावण एउटा अद्भुतको प्राणी थियो । उ जस्तो शूरो, बलियो र पराक्रमी त्यस वखत अर्को कुनै थिएन । उ साह्रै ठूलो विद्वान् थियो । तन्त्र-

हू
श्रो
यो ।

मन्त्र उस्तै जान्दथ्यो । शिवजीको परम भक्त थियो । उसका दशवटा टाउका थिए । उसले आफ्ना टाउकाहरू पूजामा शिवजीलाई चढायो । शिवजी खुशी हुनु भयो । उ मानिस र वानर बाहेक अरु कसैको हातबाट नमर्ने भयो । उ मानिस र वानरलाई केही गर्दैनथ्यो ।

रावण औधि बल भएको थियो । उ हिँड्दुल्ल गदा पृथिवी ढगमगाउँथिन् । उ कैलाश पर्वतलाई जुस्क उचालेर थुचुक राख्दथ्यो । उसका छोरा देवताका राजा इन्द्रलाई हराएर इन्द्रजित् कहलायो । उसका हुकुम जतातै चल्ने भइसकेको थियो । उसको प्रताप देखेर देवताहरू थुरथुर काँप्ने भइसकेका थिए । उसको राज्यभर कसैले धर्म कर्म पूजा आजा केही गर्न पाउँदैनथ्यो । हाहाकार मच्चिएको थियो ।

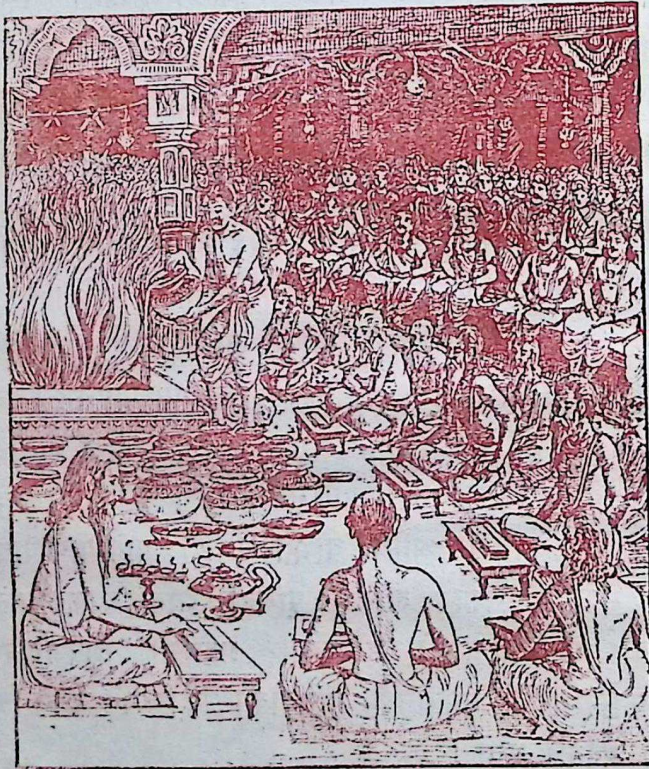
रावणको राजधानी लङ्का थियो । लङ्कामा सुनैसुनका ढाना भएका घर धेरै थिए । अरु रत्नहरू पनि औधि थिए । सबै मोज गर्दथे ।

रावण औधि अभिमानी थियो । आफ्नो बाटोमा लागेर हिँड्ने मानिसहरूलाई दुःख दिन लाग्यो । ऋषिमुनिहरूले यज्ञ गर्न पाएनन् । रावणका फौजहरू गएर जतासुकै उत्पात मचाउन लागे । गाउँका गाउँ आगो सल्काएर खरानी पारिदिन्थे । साधु-महात्मालाई मारिनै दिन्थ्यो । उसको डरले कोही केही गर्न सक्तैनथ्यो । पृथिवीलाई औधि बोझा भयो । पापै पाप मात्र बढ्यो । साधु-सज्जनले भगवान् पुकार्न लागे । पृथिवी देवताहरू कहाँ रुन पुगिन् । देवताहरू उनलाई लिएर ब्रह्माजी कहाँ पुगे । ब्रह्माजी, शिवजी सबै मिलेर भगवान्लाई पुकारा गरे । भगवान्ले पृथिवीको उद्धार गर्ने वचन दिनुभयो । यसैबाट रामको अवतार भयो ।

लाह
न ।
यो र
तन्त्र-

राम

अयोध्यामा दशरथ नाम गरेका राजा थिए । उनका तीन मुख्य रानीहरू थिए । उनीहरूको नाम कौशल्या, कैकेयी र सुमित्रा थियो । दशरथ बूढा भइसकेर पनि उनका सन्तान थिएनन् । राजालाई पीर लाग्यो ।

शृङ्गारुपिद्वारा पुत्रेष्टि यज्ञ समारंभ

अयोध्याको त्यत्रो ठूलो राज्यमा युवराज भएनन् । राजाका गुरु वशिष्ठ थिए । उनी ठूला मुनि थिए । ज्ञानी तपस्वी थिए, राजाले उनैसंग दुःख पाये । उनले छोरो पाइने यज्ञ गर्ने सल्लाह दिए । शृङ्गारुपि यो यज्ञ गर्न सिपालु थिए ।

धूमधाम संग यज्ञ भयो । अग्नि आफै होम गरेको ठाउँबाट प्रकट भए । उनले राजालाई एक भाग खीर दिए । खीर महारानी हरूलाई खुवाए । तीनै वटीबाट छोराहरू जन्मे ।

महारानी कौशल्याबाट जन्मेका जेठा छोराको नाम रामचन्द्र रह्यो । कैकेयीका छोरालाई भरत भन्न लागे । सुमित्राका लक्ष्मण र शत्रुघ्न कहलाए ।

राममा सबै गुण थियो । शील स्वभाव अत्यन्त राम्रो थियो । आफूले मान्नेलाई औधि मान्ने र अरु सबै माथि दया गर्ने बानी थियो । शत्रु पनि शत्रु हुँदैनथे । उनीहरूको पनि रामबाट उद्धार हुन्थ्यो । कसैलाई पनि भनी नबिभाउने हुनाले सबै खुशी थिए । सबै रामको खूब गुणगान गर्थे । भरत पनि उत्तिकै सोझा र दाज्यूका परमभक्त थिए । लक्ष्मण त जैले पनि रामैको सेवामा तत्पर रहन्थे । शत्रुघ्नमा पनि कम गुण थिएन ।

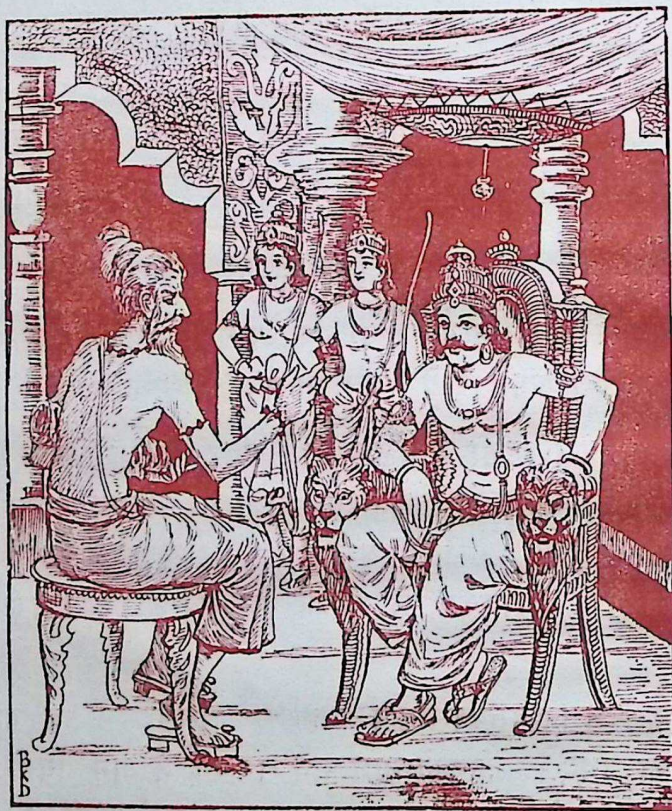
दशरथ महाराजको बुढेसकाल राम्रै संग बितिरहेको थियो । आफ्ना छोराहरूको तोते बोली र खेलवाडमा राजालाई आनन्द लाग्थ्यो । राजकुमारहरू ठूला हुँदै गए । इलमी बन्दै गए । रामलाई जे कुरा पनि सुन्ने बित्तिकै आउँथ्यो । राजकुमारले जान्नु पर्ने सबै कुराको राजकुमारहरूलाई ज्ञान भयो ।

एक दिन विश्वामित्र ऋषि आए । राक्षसहरूले यज्ञ गर्न नदिएर हैरान पारेका थिए । तिनको नाश पार्न रामलाई नै जानु थियो । ऋषिको स्वागत भयो । उनले दुःखको कुरा सुनाए । रामलाई धनुर्विद्या सबैको ज्ञान भएको छ, पृथिवीको भार हरण गर्न आएको भन्ने उनलाई थाहा थियो । राजालाई माया मोहले छोप्यो र हुन्न भने । वशिष्ठले संझाए पछि मात्र हुन्छ भने ।

राम र लक्ष्मणलाई लिएर विश्वामित्र आश्रमतिर लागे । बाटामा नै ताडका नाम गरेकी राक्षस्नी संग गडबड परिहाल्यो । त्यसलाई मारेर आश्रममा

पुगे । मारीच र सुबाहु आइलागे । रामको बाणले मारीचलाई कैँट्यन् कोश
पर पुर्याइ दियो । साहू डरायो । सुबाहु खरानी नै भयो ।

विश्वामित्र साहू खुशी भए । रामलाई भोक पनि नलाग्ने तिर्खा
पनि नलाग्ने विद्या सिकाइदिए । एक दिन भत्केर भारपात उम्रिसकेको एउटा

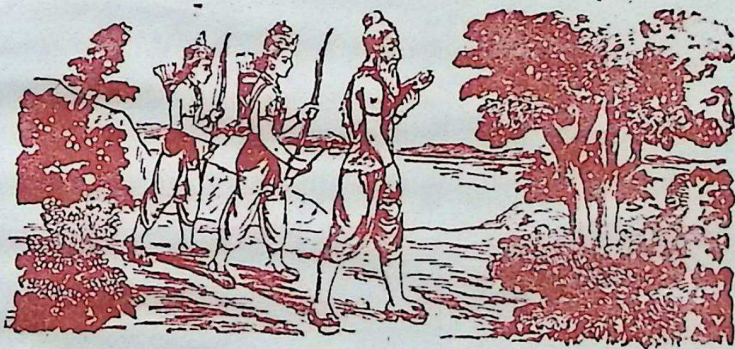
विश्वामित्रद्वारा राम-लक्ष्मणको याचना

आश्रम देखियो । एउटा औधि ठूलो ढुङ्गा त्यहाँ लडाइ राखेको रहेछ । सरापले
अहल्या पत्थर बनेकी रहिछन् ऋषिले सबै सुनाए । रामको चरण त्यहाँ
पर्ने वित्तिकै उनी विउँभे भैँ उठिन् । रामको दर्शनले उनको सबै दुःख मेटियो ।
स्तुति गर्दै आफ्ना पति गौतम ऋषि कहाँ गइन् ।

जनकपुर

नेपाल अधिराज्यको पूर्व तराईमा जनकपुर पर्छ। यो औधि नाम चलेको ठाउँ हो। यही ठाउँमा राजा जनकको राज्य थियो। उनी खूब पढे-लेखेका ज्ञानी राजा थिए। अयोध्या जस्तै जनकपुर पनि सबै कुराले परिपूर्ण भएको थियो। एक दिन हलो जोत्न लाग्दा माटो भित्रबाट एउटी अत्यन्त राम्री कुमारी प्रकट भइन्। राजाले तिनलाई ल्याएर दरबारमानै हुर्काए।

दरबारको पूजा कोठामा एउटा औधि ठूलो धनु राखेको थियो। त्यो धनु श्रीशङ्कर भगवानबाट राजाले पाएका थिए। एक दिन ती राजकुमारीले पूजा कोठाको काम गर्नुपरेछ। त्यो धनुलाई जुस्क उचालेर त्यहीँ अर्कोतिर

विश्वामित्र, राम र लक्ष्मणको जनकपुरमा प्रस्थान

राखेको राजाले देखेछन्। उनको त्यो शक्ति देखेर उनी छक्क परेछन्। यी राजकुमारीको विवाह शिवजीको धनु तोड्न सक्नेसंग मात्र गर्ने भन्ने राजाले प्रतिज्ञा गरेछन्। यिनै राजकुमारीको नाम सीता हो। जनककी छोरी भएकीले जानकी पनि भन्दछन्।

सीताजी औधि राम्री, शील-स्वभावकी खानी, सुकुमारी भएकीले धनुष-यज्ञमा चारै तिरबाट राजाहरू जम्मा भए। यही यज्ञमा विश्वामित्र ऋषिले राम-लक्ष्मण दुवै भाइलाई ल्याउनु भयो। ऋषिको स्वागत राजाले

बड़ो धूमधामसंग गरे । राजकुमारहरूलाई देखेर सबै खुशी भए । जनकपुर शहर हेर्न कुमारहरू गए । सबैले सीतालाई सुहाउँदो वर रामलाई नै ठहराए । राजाको प्रतिज्ञा संभेर चुकचुकाए ।

रामका ठूला ठूला आँखा, फराकिलो निधार आकाशको वर्ण, हिसी परेको अट्टहार थियो । मुसुमुसु हाँस्ने भएकाले सबैको मन तानिन्थ्यो । शरीरको सबै अङ्ग राम्रो थियो । लक्ष्मण पनि गोरा राम्रा थिए ।

जनकपुरमा धनुषयज्ञ र सीताविवाह

एक दिन बगैंचामा फूल टिप्न लागेको वेलामा रामलाई सीताकी सखीले देखिछन् । सीता पार्वतीको पूजा गर्न त्यही बगैंचामा आएको बखत थियो । उनी त कस्ता राम्रा भन्दै दगुरिन् । उनले सीता र सङ्गिनीहरूलाई सुनाइन् । सबैले रामलाई देखे । सबै दङ्ग परे । सीतालाई पनि रामसंग विवाह भइदिए हुन्थ्यो भन्ने पर्यो ।

धनुषयज्ञको दिन आयो । ठूलो मण्डप बनेको थियो । संसारभरबाट धनु तोड्न र सीतासंग विवाह गर्न धेरै राजाहरू जम्मा भएका थिए । सबैले त्यस मण्डपमा रामलाई देखे । सबै मोहित भए । कसैले धनु तोड्न त परै जाओस् डेग चलाउन पनि सकेनन् ।

रामको शक्तिको कसले बयान गरोस् ? पलक भरमा रामको हातबाट धनु दुव्यो । ठूलो आवाज आयो । सबै छक्क परे । रावण पनि त्यहीँ थियो । जिल्ल पर्यो । सीताजीबाट रामलाई माला पहिराउने काम भयो । सारा जनकपुरवासी खुशी भए ।

अयोध्यामा दूतहरू चिठ्ठी लिएर गए । दशरथ राजा हुनसम्म खुशी भए । जनकपुरमा विवाह गर्न जान सब मालताल जोरिए । दरबारमा कुनै कुराको कमी थिएन । ठूलो जुलूस अयोध्याबाट निस्क्यो । हात्ती, घोडा, रथ र पैदल उत्तिकै थियो । सामान उत्तिकै थियो । सबै सजिसजाउ थिए । जनकपुरमा नपुग्दै बाटैदेखिन् सम्मान गर्दै जनक राजाले भित्र्याए । विवाहको दिन पनि जन्तीको शोभा हुनसम्म राम्रो थियो । दुलाहालाई चौपट्टै सिंगारेका थिए । विवाहको उत्सव उत्तिकै राम्रो थियो । राम र सीताको विवाह त भइ हाल्यो । भरत, लक्ष्मण र शत्रुघ्नको विवाह पनि उहीँ भयो । चारोटै संग चारोटी बुहारीलाई पनि देखेर दशरथ राजा हुनसम्म खुशी भए । केही दिन पछि महारानीहरूले पनि दुलहीहरूलाई अयोध्याको आफ्नो दरबारमा भित्र्याए । अयोध्यामा शहर भरि खूब उत्सव मनाए ।

अयोध्या

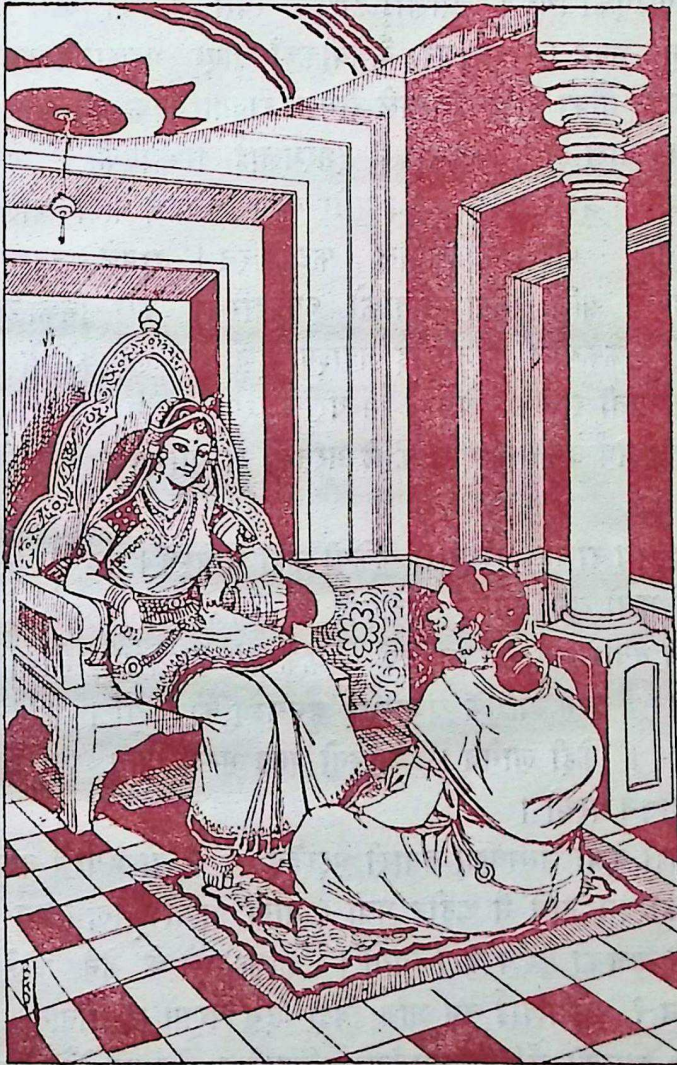
दशरथ महाराजको समय अयोध्यामा खूब राम्रोसंग बितिरहेको थियो । विश्वामित्रले यत्रो विवाह गराइदिएका थिए । राजाबाट ऋषिको ठूलो आदर सत्कार भयो । राम र भाइहरूबाट पनि ऋषिको ठूलो सेवा भइरहेको थियो । बडो मुश्किलका साथ ऋषिलाई अयोध्या छाडेर आफ्ना आश्रम तर्फ जान मिल्यो ।

रामहरू चारै भाइको व्यवहारले सबैलाई रिक्काएको थियो । रामलाई सबै बिघ्नै मान्दथे । हुन पनि रामको बोलाइ, चलाइ औधि राम्रो थियो । कसैको पनि दिल दुखाउन जान्दैन थिएनन् । राजकाजमा दशरथलाई पूरा मदत मिल्न लाग्यो । सर्वत्र शान्ति थियो । सबै तिर खुशियाली थियो । सबैलाई राम राजा भइदिने हुन्थ्यो भन्ने थियो ।

दशरथका चारै छोराहरूको आफू आफूमा अत्यन्त मेल थियो । रामका भाइहरूमाथि अत्यन्त माया थियो । उनीहरूले पनि हुनसम्मको भक्ति गर्दथे । रामको काम गर्न पाए अहोभाग्य संभन्थे । भरत र शत्रुघ्नलाई मावालाबाट लिन आए । केकयदेश ज्यादै टाढा थियो । उनीहरूले हत्ते गरेकोले जान करै लाग्यो । रामलाई छाडेर जान उनीहरूलाई कत्ति मन थिएन ।

एक दिन दशरथ राजालाई आफू बिघ्नै बूढो भएको होश आयो । विषयमा डुबी रहेर जिन्दगी बरबाद गर्न हुँदैन भन्ने लाग्यो । गुरु वशिष्ठलाई सबै मनको कुरा भने । गुरुको पनि चित्त बुझ्यो । मन्त्रीहरूसँग पनि सल्लाह लिइयो । अरूहरू पनि सोधिए । रामलाई राज्यभार सौंपिने कुरामा सबैले मंजूरी दिए । चाँडै नै उत्सव हुने ठहरियो । सबै चाहिने मालताल जोर्न थालिहाले । सारा सबै खुशी थिए । सबैले घर बाटो सिँगार्न लागे । ठाउँ-ठाउँमा राम्रा ढोका बने । दरबारै भित्र पनि मण्डप बन्न लाग्यो । ठूलो तयारी थियो । सबै एक न एक काममा लागेका थिए ।

रामलाई वशिष्ठले खबर गरे । नियममा रहनु पर्ने भयो । त्यत्रो गद्दी

मन्थराद्वारा कैकेयीलाई असत्परामर्श

पाउने कुराले पनि विशेष केही आनन्द गराएन । रामलाई के कुरा चाहिएको

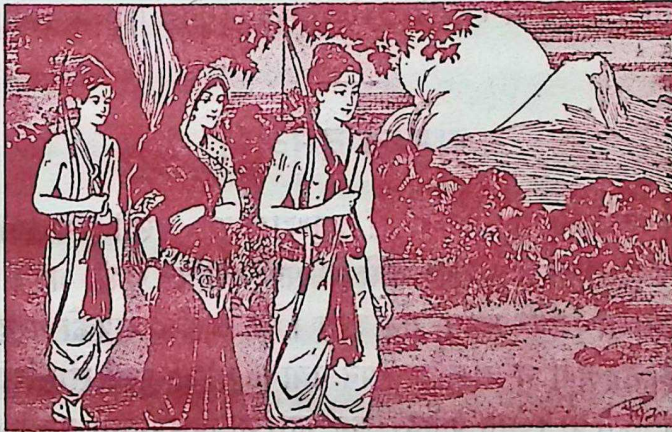
थियो र ? भोलि पल्ट अभिषेक हुने थियो । सबै खुशी थिए । कहिले भोलि होला भन्नेमा थिए । कैकेयीकी मन्थरा नाम गरेकी एउटी सुसारे थिई । उ भने छटपटिएकी थिई । उसलाई डाहाले त्यसै पोलेको थियो । उसलाई सही सक्नु भएन । सरासर कैकेयीकहाँ गएर भड्काउन लागी । भरत मावत गएको मौका पारेर दशरथले रामको राज्याभिषेक गर्न लागे । यो सब कौशल्याको जाल हो । कैकेयीको दशरथलाई रिभाएकी छु भन्ने घमण्ड फजूलको हो । अब सौताको गोडा मलेर बस्नु परेपछि थाहा होला । भन्नु न भन्नु भनी । पहिले त कैकेयीले फट्कारिन् । रामले उनलाई हुनसंम मानेका थिए । पछि सौता सौताको व्यवहारको कुरा निकालेर आफ्नो वशमा पारी । कैकेयीले राजालाई लडाइमा ठूलो गुन लाएकी थिइन् । दुइटा वर दिएको थाती राखेकी थिइन् । मन्थराले त्यही माग्न सिकाई । एउटाले रामलाई १४ वर्ष वनवास र आर्कोले भरतको राज्याभिषेक गराउने माग गर्नु भनिन् ।

दशरथ राजा धेरैजसो कैकेयी कहाँ नै बस्थे । बेलुकी उहाँ गए । कैकेयीलाई भुत्रो लुगा लाएर लडीबुडी खेलिरहेकी देखे । उनलाई फुल्याउन जे दिन पनि तयार भए । वचन दिए । कैकेयीले मन्थराले सिकाए बमोजिम मागि हालिन् । सुन्ने बित्तिकै राजालाई हुनसम्म कष्ट भयो । कति संझाए । कति बुझाए । केही लागेन । आफ्नो प्राण भन्दा पनि प्यारो छोरोलाई वनवास पठाउनै पर्यो ।

कहाँ कत्रो उत्सवको तयारी भइरहेको त के पो भयो । बाबुको वचन राख्न रामको वन जाने नै अठोट भयो । प्राण जाओस् वर, वचन नजाओस्, यही रामको कुलको मुख्य कुरो थियो । कौशल्याले के हेर्न खोजेकी थिइन् के पो देखिन् ? छोरोलाई वन जान बिदा दिनु पर्यो । सीतालाई अयोध्यामा नै राखेर दुःखकी सँगिनी बनाउँला भनिठानिन् । रामले धेरै संझाउदा पनि सीताले एक मानिन् । वनको दुःखको बयान गर्दा पनि सुन्दै सुनिन् । पत्नीले पतिको सेवा गर्नु नै ठूलो धर्म हो । दुःख-सुखमा आधा अंग भएर

बस्नुनै पर्दछ । रामलाई आफ्ना देशबाट निकाला त भएकै थियो । वनमा पनि वनवासी भएर नै बस्नु पर्ने थियो । पातपतिङ्गर बिछ्याएर सुत्नु, कन्दमूल फलफूल खानु, काँदा कङ्कडमा हिँड्नु कत्रो दुःखको कुरा थियो ।

लक्ष्मणको रामका उपर हुनसंमको माया थियो । फेरि दाज्यूलाई उत्तिकै मान्दथे । दुवै भाइ एक जीउ थिए । कति संझाउँदा पनि लक्ष्मणले अयोध्या बस्न मानेनन् । आमा सुमित्रा पनि रामकी उत्तिकै प्रेमी थिइन् । मानिसको जन्म भएको सार नै राम सीताको सेवा हो भन्थिन् ।

रामको वनगमन

दशरथको दरबारमा ठूलो भीड लागेको थियो । बाहिर बाटामा पनि शहरवासीहरूको घुइँचो थियो । सबैको अनुहार एक तमासको थियो । सबैको मन रोइरहेको थियो । राम, सीता र लक्ष्मण दशरथ संग विदावारी भएर वन जान लागे । दशरथ अचेत थिए । सबैको होश गुम थियो । उता रामलाई भने अभिषेक गर्ने भनेको वेलामा न हर्षै थियो, न अहिले वन जाने वेलामा विस्मातै भयो । सबैसंग हात जोडेर विदा हुंदै तीनै मूर्ति बाहिर निस्के । सबै ग्वार ग्वार पछि लागे । जता सुकै खावासी शुरू भयो । कति संझाउँदा पनि

जनताले मानेन । प्रजाले छाड़ेन । दशरथले सुमन्त्रलाई रथ हँकाएर पठाए । अलिदिन वन जङ्गल घुमाएर फर्काउनु भन्ने राजाज्ञा थियो । रथको पनि पछि पछि लागे । तमसा नदीको किनारामा त्यो रात वास बस्ने ठहरियो । शोक र थकाइले सबै मस्त निद्रामा परिहाले ।

मध्य रात थियो । सुमन्त्रले रथ कसेर ल्याए । राम, सीता र लक्ष्मणलाई लिएर कसैले पत्तै नपाउने गरी वनतिर लागे । बिउँभेर हेर्दा त अयोध्यावासी-हरूले रामलाई देखेनन् । यताउता जताततै घोडा र रथको डाम देखे । यतै गए होलान् भन्न सकेनन् । सबै रुष्टे मुख लाएर घर फर्के । “रामलाई फेरि कहिले देख्न पाइएला ?” रामको चिन्तनमा नै उनीहरूको दिन बित्न लाग्यो ।

रामको वनवास

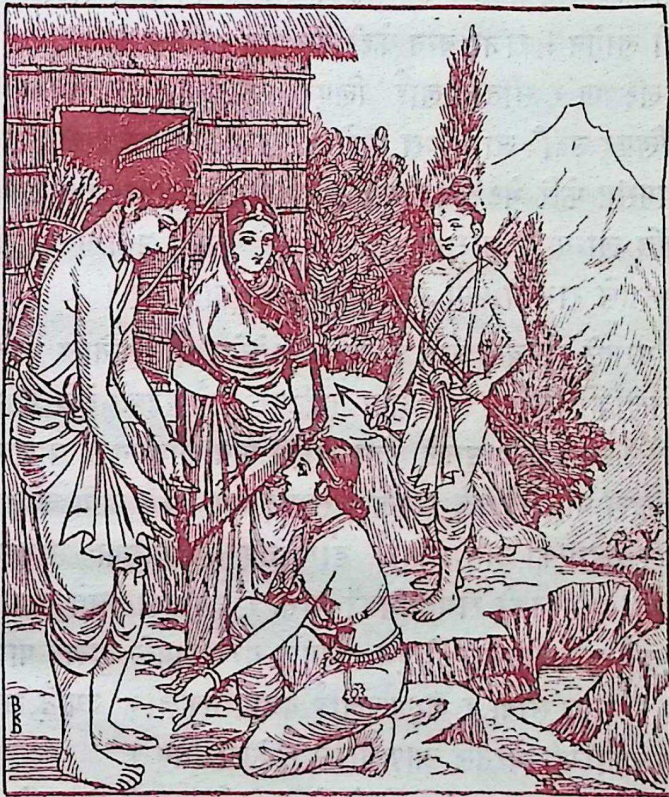
रथ शृङ्गेरपुर पुग्यो । त्यहाँ कुसुण्डाहरूको बस्ती थियो । त्यहाँका राजा गुह थिए । रामको सवारी भयो । सब औधि खुशी भए । सबै वन-जङ्गलको कोसेली लिएर दर्शन गर्न आए । कैकेयीले पाएको वरदान वारेमा सुने । रामले जङ्गलमा नै वास बस्नु पर्ने भयो । एउटा ठूलो सीसौका रुखमुनि राज गराउने ठहरियो । पात पतिङ्गर कुश झारको बिछ्याउना बन्यो । कन्दमूल फलफूल ज्युनारलाई ठीक गराए । ठाउँ ठाउँमा पालो पहराको बन्दोबस्त गरे । तर त्यसरी रामले दुःख पाएको देखेर गुहलाई साह्रै पीर पर्यो । लक्ष्मणले संझाए । दोष कसैलाई दिन हुन्न । जस्तो कर्म गर्‍यो उस्तै फल पाइन्छ । यही कुरा गुहले बुझे ।

रामको गङ्गापार जाने विचार भयो । सुमन्त्रलाई फर्काउन साह्रै मुश्किल पर्यो । रामलाई छाडी फर्कदा दशरथको प्राण रहँदै नभन्ने उनलाई थाहा थियो । हुन पनि सुमन्त्रलाई एकलै फर्केको देखेर दशरथ मूर्छा परे । राम राम भन्दै प्राण पनि दिए ।

मावलीबाट भरतलाई बोलाउन दूत गए । भरत र शत्रुघ्न दुवै भाइलाई

कहिले अयोध्या पुगौंला भएको थियो । उनीहरूको मनमा कति शान्ति थिएन ।
केही कुरा पनि राम्रो लागेको थिएन । फर्कदा बाटामा पनि नराम्रै कुरा
मात्र देखे ।

कैकेयीले भरत र शत्रुघ्नको स्वागत गरिन् । छोरालाई राजा तुल्याएर

रामको गुहसंग भेट

सयल गरुँला भन्ने थियो । भरतलाई जताततै शून्य लाग्यो । मुमाबाट
दशरथको स्वर्गवास भएको सुन्ना साथ विलाप गर्न लागे । त्यस माथि राम-
वनवासको सबै कुरा सुने । घाउमा नून छरे जस्तो भयो । मुमाले नै सबै कुरा
गराएको भन्ने के बुझे थे, साह्रै दिक् भए ।

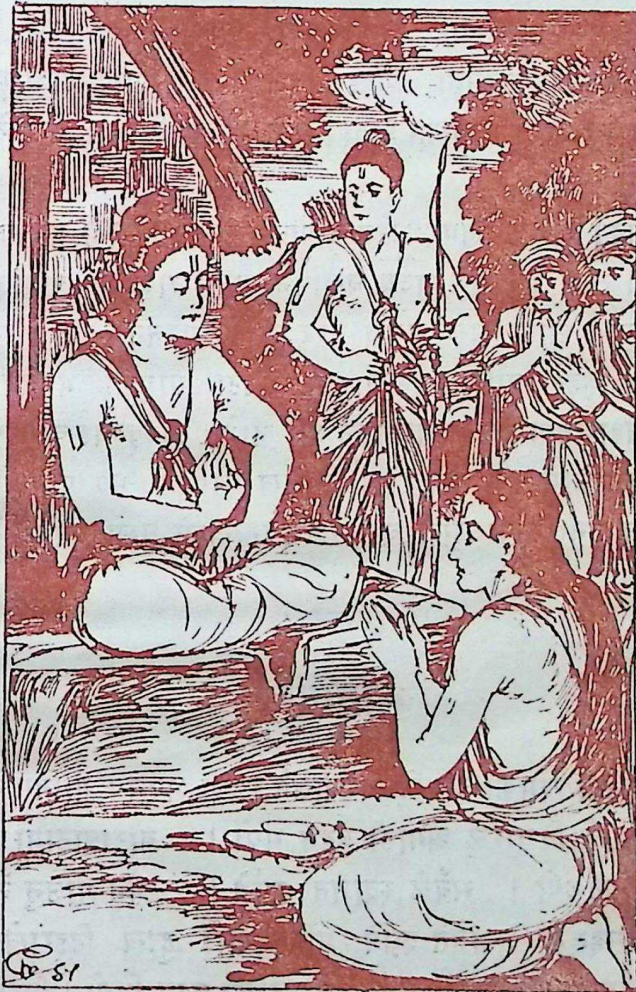
राममाथि उनको ज्यादै भक्ति थियो । दाज्यूको सेवा गर्नु नै उनको मुख्य काम थियो । आज त्यस्तालाई वन पठाएर आफूलाई राजा तुल्याउन खोजेको रहेछ । धिकार ! धिकार !! भनेर आफूलाई पनि धिकारे । उनले आमालाई पनि धिकारे । दशरथ राजाको काज-क्रिया भयो । गुरु पुरोहितले उनलाई संझाए । मुमाहरूले उनलाई भन्नसम्म भने । मन्त्रीहरूले कति कोशिश गरे । केही लागेन । राजा बन्न केही गरे पनि मानेनन् ।

लक्ष्मण र सीताजीलाई लिएर रामचन्द्र चित्रकूटमा हुलुहुन्थ्यो । सबैलाई लिएर उहाँ जाने कुरा भयो । रामलाई नै हातजोडी फर्काउने पक्का भयो । रामसंग फेरि भेट हुने भयो । यस्तो यो मौका गुमाउने को ? ठूलो लश्कर पछि लाग्यो । बाटामा गुह संग भेट भयो । उनी एउटा नीच जातका थिए । भरतले रामको प्रेमी भन्ने नाताले अङ्कमाल गरे ।

भरतले रामचन्द्र वास बसेको रुख देखे । पात पतिङ्गर कुशको बिछ्यौना देखे । पैतालाको चिह्नहरूको छापा नभेटिएर त्यसै रहेको देखे । उनले ज्यादै विलाप गरे । त्यस पछि उनले जुत्ता खाउ पनि लाएनन् । पालकी घोडा पनि चढेनन् । पैदल नाङ्गै खुट्टाले रामलाई संझदै गए । रुँदै अगि बढे । रामले रात बिताएका र जुहाएका ठाउँहरूलाई ढोग्दै गए । प्रयागमा भारद्वाज ऋषिको आश्रम थियो । भरतको राममाथिको भक्ति र प्रेम देखेर सबै छक्क परे । भरतलाई अरु कुनै कुराको पीर थिएन । उनले गरेर रामले दुःख पाएको संझ्थे, दिक् हुन्थे । राम, सीता र लक्ष्मणलाई वनमा तकलीफ ज्यादै सहनु पर्यो । त्यसको मूलकारणी भरतले आफूलाई नै संझेका थिए ।

चित्रकूट पहाडको चुचुरो देख्ने बित्तिकै भरतले ढोग गरे । उता रामलाई पनि भरत आउन लागेको खबर पुग्यो । यसरी लश्कर लिएर भरत आइरहेछन्, किन होला भन्ने चिन्ता पनि पर्यो । लक्ष्मणले रामसंग लड्न आएको भनिठाने । वनमा रामलाई एकलै पाएर सिध्याउन आए । भरत र भरतको फौजलाई खतम पार्छु । आज्ञा पाउँ भनी लक्ष्मण भन्दै थिए । रामलाई कत्ति पनि विश्वास भएन । भरतको भावै अर्को थियो । रामले भरतलाई

साम्ररी चिनेका थिए । भरतलाई राजमद आउँदैन् भन्ने पका थियो । हुन पनि रामलाई सबैको मनको कुरा थाहा थियो ।

शिव

भरतबाट रामलाई फकाउने आग्रह

भरतले रामको पर्णकुटी देखे । टाढैबाट पाउको चिह्न देख्नेबित्तिकै राममाथिको उनको प्रेम उम्लेर आयो । वरिपरि ऋषि मुनि राखेर रामराज

भएको थियो । भरतले दण्डवत् गरे । रामको नजर भरतमा पर्ना साथ जुस्क उठाएर भाइलाई अङ्कमाल गर्नुभयो । त्यस वेलाको आनन्द कसले वर्णन गरोस् ? आएका जतिसंग रामको भेटघाट भयो ।

चित्रकूटमा भरतबाट रामचन्द्रलाई अयोध्या फर्काउने धेरै कोशिश भयो । राम आफ्नो वचनमा अडिङ्ग रहनु भयो । प्राण जाओस्, वचन न-जाओस् भन्नु हुन्थ्यो । बुबाको प्रतिज्ञा पनि राख्नु थियो । भरतलेनै आफ्नो चित्त बुझाउनु पर्यो ।

रामको खराउ लिएर भरत अयोध्या फर्के । १४ वर्षको वनवासको समय थियो । त्यस वेलासम्म राज्य चलाउने भए । दाज्यूको आज्ञालाई शिरोपर गरे । अयोध्यामा आएर सुख सयल गरेर राज्य गरेनन् । उनी राजदरबारमा पनि पसेनन् । शहर बाहिर नन्दिग्राममा एउटा मामुली भवनमा दाज्यूको खराउलाई सिंहासनमा राखेर राजकाज गर्न लागे । दाज्यूलाई कहिल्यै बिर्सेनन् । आफूले गर्नु पर्ने काम पनि गरि रहे । जे सुख भोगेको भए पनि रोक्ने कोही थिएन । परन्तु उनी रुखा सुखा चोखो खाएर खस्रो धस्रो लाएर नै बसे ।

सीताहरण

चित्रकूटमा रामको अरु दिन बिताउने इच्छा भएन । मानिसले थाहा पाए दुःख दिन्थे भन्ने विचारले अगाडी बढ्नु भयो । बाटाबाटामा ऋषि मुनिहरूको आश्रम पर्दथ्यो । सबैले स्वागत गर्दथे । दर्शन पाउनु नै अहोभाग्य संझ्थे । राक्षसहरूले जताततै ऋषि मुनिहरूलाई दुःख दिइराखेका थिए । त्यस्ता राक्षसहरूको संहार गर्दै दुःख गर्ने उहाँको काम थियो । विराधको मरण पनि त्यही कारणले भएको थियो । एक ठाउँमा हाडको रास थियो । राक्षसले ऋषि-मुनिहरूलाई मारेर थुपारेको हाड भन्ने बित्तिकै उहाँका नजरबाट आसु निकले ।

ऋषिहरूमा अगस्तिको ठूलो नाम छ । पहिले दक्षिणतिर 'आर्यधर्म' फैलाउने यिनै ऋषि हुन् । यिनी रामका परम प्रेमी थिए । दुवैलाई भेटघाटमा बडो आनन्द भयो । पञ्चवटी नासिकमा छ । गोदावरीको किनारामा वस्नु लायकको ठाउँ हो । यहीं उनको सुभाउ थियो । पञ्चवटीमा नै बस्ने ठहरियो । एक दिन रावणकी बहिनी शूर्पणखाले रामलाई देखी । राम जस्तो राम्रो अरु पुरुषै थिएन । उ मोह परी । नकच्चरीले सरासर गएर "मलाई बिहे गर" भनी । रामले सीतालाई देखाएर मेरी त छँदै छ भन्नु भयो । लक्ष्मणलाई औल्याउनु

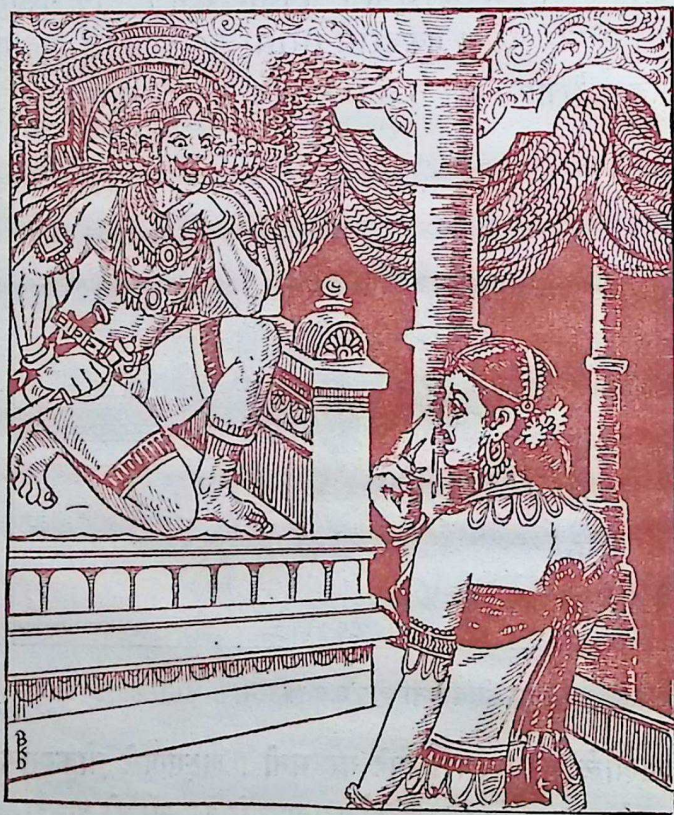
रावणकी बहिनी शूर्पणखाको नाक कान कटाइ

भयो । शूर्पणखाले लक्ष्मणलाई बिहे गर भनी । लक्ष्मणले नोकरसँग बिहे गरेर सुख हुँदैन भन्ने जवाफ दिए । यत्तिकैमा आफ्नो डर लाग्दो अनुहार निकाली । उसले सीताजीलाई भ्रष्टी । इशारा पाउनासाथ त्यसको कान र नाक लक्ष्मणले काटिदिए ।

शूर्पणखाको साह्रै विजोग भयो । उ आफ्ना दाज्यूभाइ खरदूषणहरू कहाँ गई । कुरा वनाई । उनीहरूको निम्ति सीताजीलाई हर्न जाँदा यो गति भएको भनी । १४ हजार फौज लिएर तिनीहरू राम माथि जाइ लागे ।

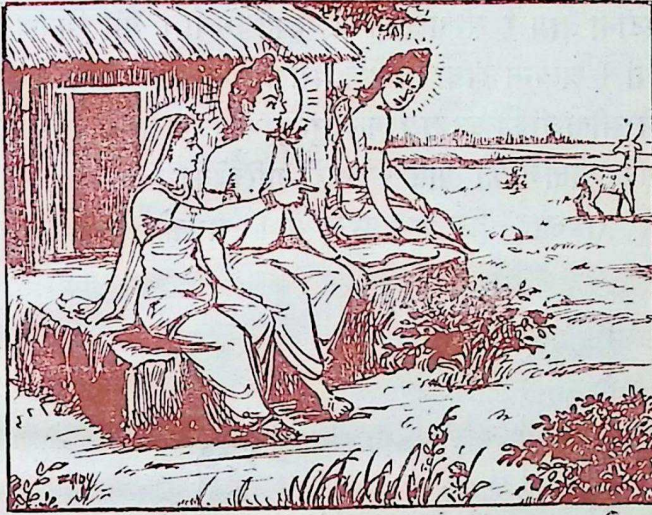
सीताजीलाई लक्ष्मणको रखवारीमा राखेर एकलै ती साराका सारालाई मारुभयो ।

शूर्पणखा रावण कहाँ उजूर गर्न पुगी । उसले सारा वृत्तान्त सुनाई । सीतालाई हरी दाज्यू कहाँ ल्याऊँ भन्दा मेरो नाक कान काटियो भनी । यो को आयो भन्ने रावणलाई पीर पर्यो । उ मारीच कहाँ पुग्यो । छल गर्न

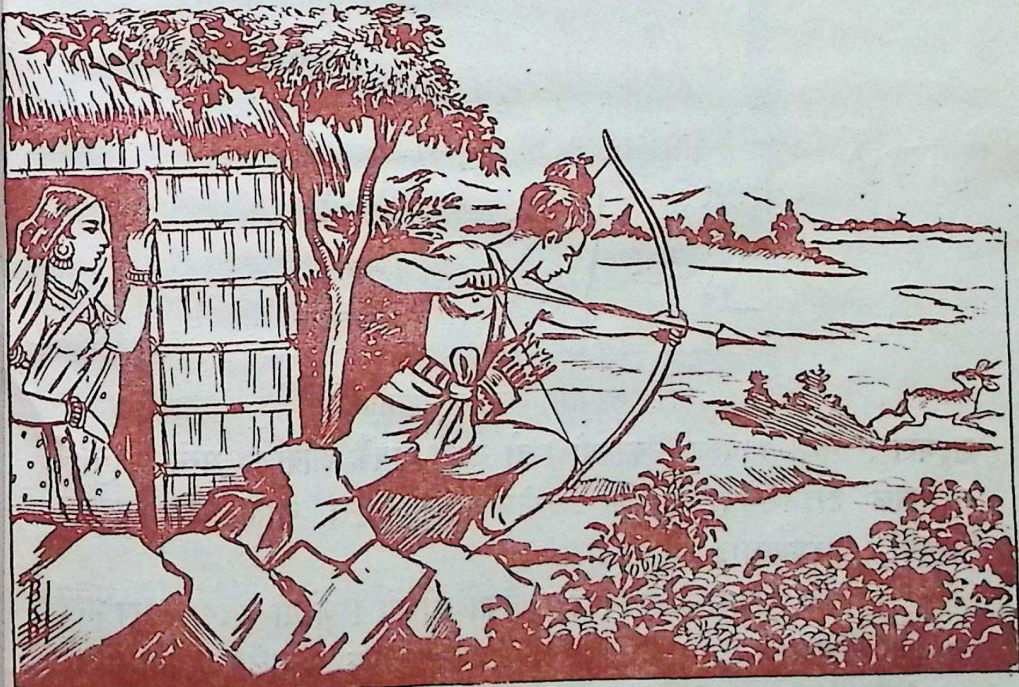

शूर्पणखाद्वारा रावणकहाँ उजूर

मारीच सिपालु थियो । जस्तो रूप पनि लिन सक्थ्यो । पञ्चवटीको आश्रमको ठीक सामुन्ने झलमले सुनौला मृग भएर उसले छल गर्न भन्ने रावण, राम-सँग छलझाम गर्नु हुन्न, उनी परमेश्वर हुन् भन्ने, मारीच ! मारीचले न मानेमा रावणले ज्यानै लिन धम्की दियो । यस्ताको हातबाट के मारिनु भन्ने मारीचको विचार भयो ।

मारीचद्वारा सुनको मृगका रूपमा छल

रामद्वारा मारीच-वध

पञ्चवटीमा राम र सीता राज भइरहेको थियो । मृग भिलिक मिलिक गर्दै उफ्न लाग्यो । अत्यन्त राम्रो थियो । यसलाई मानोस्, यसको छाला मलाई मन पर्यो भन्ने सीताजीको इच्छा रामले सुन्नु भयो । रामले मृगलाई लखेट्नु भयो । लक्ष्मणले सीताजीको पाउ रखवारी गरिदहेका थिए ।

मृगले रामलाई धेरै पर पुर्यायो । रामको बाण लाग्यो । 'हा

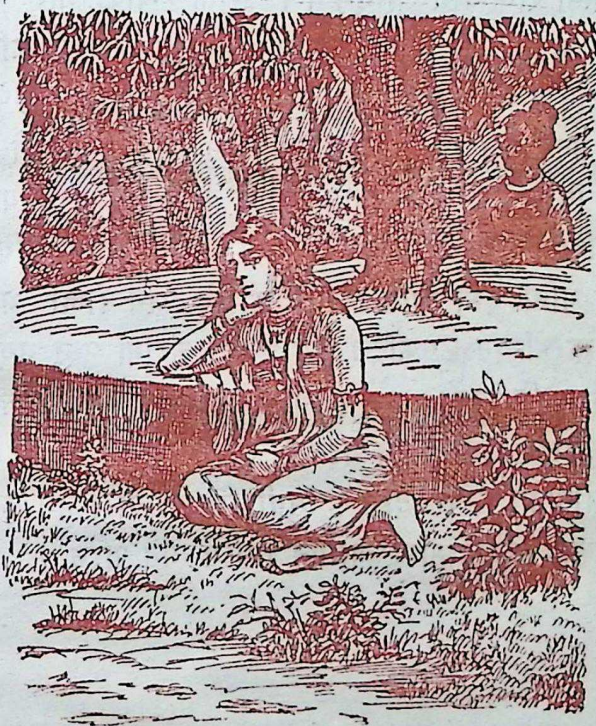

ब्राह्मणरूपधारी रावणको आगमन

लक्ष्मण !' भन्ने आवाज निकाल्यो । हो न हो रामकै आवाज भन्ने पर्यो । लक्ष्मणले होइन भन्दा नमानेर भन्नेन भन्ने कुरा सीताजीको मुखबाट निकल्यो । लक्ष्मणलाई मर्म पर्यो ।

रावण लुकिराखेको थियो । मौका छोप्यो । जोगी बनेर अलख भन्दै आयो । सीताजीले भिक्षा दिन लाग्दा उनलाई जुरूक उचालेर, रथमा हालेर भगायो र बेपत्ता पार्यो । सीताजीको साह्रै बेहाल भयो । जटायुले बाटामा

उनलाई त्यसरी लैजान लागेको देखे । उनी एउटा अजङ्गका गिद्ध थिए । रामका भक्त थिए । रावणलाई रोकेर वेइज्जती गरे । बूढा भइसकेकाले रावणका मारमा परे । उता आकाशबाट जाँदा प्रवर्षण पहाडको टाकुरामा ४-५ वटा वानरहरू देखिए । सीताजीले आफ्ना गहनाहरू पोको पारेर खसालिदिनुभयो । उहाँको विलाप उनीहरूले सुने ।

अशोकवाटिकामा सीताको वास

रावणले सीतालाई लगेर अशोक बगैँचामा राख्यो । अशोकको रुख-मुनी उहाँ बस्नु भयो । दिनरात रामैको ध्यानमा उहाँको आयु बित्न लाग्यो । बीचबीचमा रावण फकाउँथ्यो, फुल्याउँथ्यो, तर सती-शिरोमणि सीतासंग उसको के तागत चल्दथ्यो ? उहाँलाई कत्ति डगाउन सकेन ।

रामलाई सीताको वियोग सहनै गाह्रो भयो । लक्ष्मणलाई देख्ने

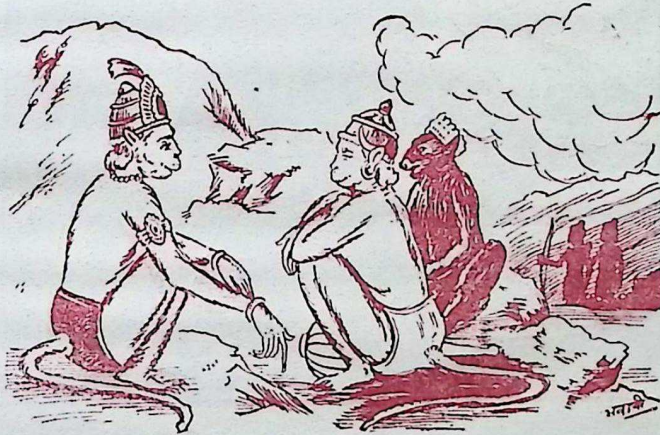
वित्तिकै सीता एकलै परिन् भन्ने पीर पर्यो । रामले सीतालाई एकलै छाड्ने काम राम्रो भएन भन्नु भयो । आश्रमलाई शून्य देखनासाथ राम विलाप गर्न लाग्नु भयो । जताततै वन, जङ्गल, डाँडाकाँडामा सीतालाई खोज्दै हिँड्नु भयो । बाटामा एउटा अजङ्गको गिद्धलाई देखेर मनमा शङ्का उठ्यो । गिद्ध उनै जटायु थिए । उनबाट सीताको खबर मिल्यो । उनले परमगति पाए ।

वनवनमा राम घुम्न लाग्नुभयो । सीता खोज्दै जानु भयो । भोक तिर्खा सबै सहेर काँडा कङ्कड भएको जमीनमा हिँड्दा रामलाई कति कष्ट भयो होला ? ठाउँ ठाउँमा ऋषि-मुनिहरूले उहाँको स्वागत गरे । ऋषि-मुनिहरूलाई दुःख दिने राक्षसको पनि उहाँले संहार गर्दै जानु भयो । शवरी नाम गरेकी एउटी भिल्लिनी थिइन् । भिल्लहरू जङ्गलमा नै बस्ने एक थरी मानिस हुन् । एउटा ठूला ऋषिको सेवा गरेर उनको राममा भक्ति भएको थियो । दर्शन अवश्य नै हुन्छ भनिदिएको थियो । उनी कहिले दर्शन होला भनेर रातदिन रामलाई नै संभिरहन्थिन् । एकदिन राम उनको कुटीमा पुग्नु भयो ।

शवरी औधि खुशी भइन् । मीठा फलहरू प्रभु रामलाई खुवाउन भनेर राखेकी रहिछन् । उनले टक्र्याइन् । रामले खानु भयो । उनले रामको पूजा गरिन् । सीताको खबर दिइन् । सुग्रीवसंग मीत्यारी हुने कुरा सुनाइन् । उनले पनि रामलाई हेर्दाहेर्दै प्राण त्यागिन् । परम गति पाइन् ।

राम सुग्रीव मितेरी

वाली र सुग्रीव नाम गरेका दुई बडा प्रतापी वानर थिए । भाइ भाइ थिए । किष्किन्धामा राज्य थियो । वाली औधि बलिया थिए । उनलाई लडाइँमा जित्न कोही सक्तैनथ्यो । रावण जस्तो वीरलाई काखीमा च्यापेर उनी दगुरेका थिए । एक दिन मय नाम गरेको राक्षसले उनलाई हकान्यो । उसंग लड्दै एउटा पहाडको गुफाभित्र पसेका थिए । १५ दिन भित्र फर्किने म्याद थियो । त्यस म्यादमा फर्केनन् भने 'मरेछन्' भन्नु भनेका थिए । वाली

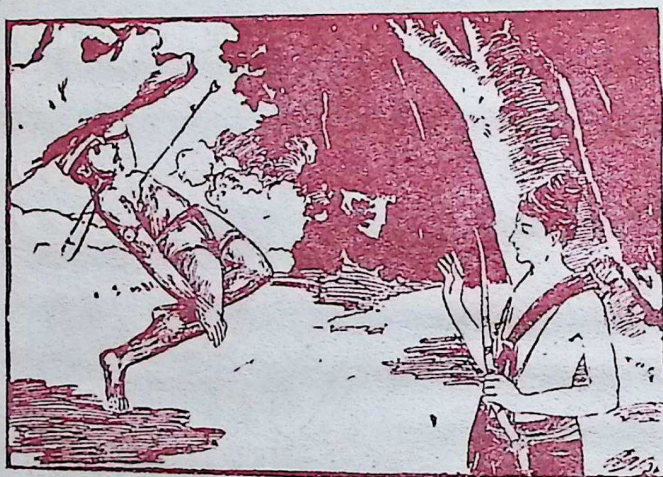

सुग्रीव हनुमानको परामर्श

फर्केनन् । उल्टो रगत बगेर आयो । 'वाली मरेछन्' भन्ने पर्यो । सबैले सुग्रीवलाई राजा तुल्याए । वाली मरेका रहेनछन् । फर्के र सुग्रीव माथि जाइलागे, लखेटे, उनको सर्वस्व र स्त्रीहरण समेत गरिदिए । ऋष्यमूक पर्वतमा वाली जान सक्तैनथे । उनलाई त्यहाँ गएमा मर्ने शाप थियो । सुग्रीवले त्यहीँ शरण लिएका थिए ।

राम र लक्ष्मण ऋष्यमूक पर्वतनिर पुग्नु भयो । सुग्रीवले माथिबाट देखे । वालीले मार्न पठाएको हो कि भन्ने पर्यो । हनुमानलाई बुझ्न पठाए ।

हनुमान् बाहुन बनेर गएका थिए । पहिले त चिनेनन् । पछि दशरथका छोरा राम भन्ने थाहा पाउनासाथ पाउमा परिहाले । हनुमान् औधि ज्ञानी, विद्वान् र भक्त थिए । रामलाई इष्टदेव संभन्थे । आफ्ना काँधमा राम-लक्ष्मण दुवै भाइलाई चढाए । वायुका छोरा थिए । तुरन्तै सुग्रीव कहाँ पुर्याए । सुग्रीवले राम र लक्ष्मणको स्वागत गरे । आफूलाई परेको दुःखको कुरा सुनाए । रामबाट पनि सबै सुने । आफू आफूको मदतको लागि भीत लाग्ने ठहरियो । आगोलाई साक्षी राखेर दुवैले भीत लगाए ।

रामद्वारा वालीको वध

रामको आड पाएर सुग्रीवले वालीलाई हकारे । दुवैको कुस्ताकुस्ती चल्थो । वालीको अधिलिर सुग्रीवको के चल्दथ्यो ? घुस्सा र मुड्कीले ज्यू सबै दुख्यो । कायल भए । दुवै एउटै अनुहारको भएकाले रामले नचिनेर त्यसो भएको थियो । अर्को पल्ट माला लगाइ दिएर पठाउनु भयो । दुवै लड्दै थिए । वालीलाई रामको बाण लाग्यो । मैले के बिराएँ मान्नु भयो भन्दै वाली कराए । 'छोरी बुहारी बिगानै पापीलाई मानै पर्दछ' भन्ने जवाफ पाए ।

जटायुका दाज्यूको नाम -
सम्पाति थियो

सीताको खोज

~~सम्पाति थियो~~

सुग्रीवको राज्याभिषेक भयो । सीताको खोजमा सर्वत्र उनले फौज पठाए । हनुमान् पनि खटिए । चारै दिशातिर वानरहरू दगुरे । कतै केही अत्तोपत्तो भएन । निराश भइसकेका थिए । समुद्रको किनारामा अंधारो मुख लगाएर हनुमान् र अरु कर्मचारीहरू बसिराखेका थिए । उनीहरूको सम्पाति संग भेट भयो । उनी जटायुका दाज्यू थिए । भोकै थिए । आहारा भेटाउँ भन्ने पर्यो । जटायुको नाम लिनासाथ उनी अर्कै भए । उनैले सीताजीको ठेगाना बताए । समुद्र नाघेर लङ्का पुग्न थियो । त्यत्रो समुद्रलाई कसरी नाघ्ने ? कसले नाघ्ने ? जाम्बवानलाई 'हनुमान्मा बल छ' भन्ने थाहा थियो । उनलेनै हनुमान्लाई सुरमाए । श्रीरामलाई संकेर हनुमान् आकाश बाटो द्वारा लङ्कातिर लागे । यहीं सुरसाले उनको बाटो रोक्न खोजिन् । मुख बाएर बाटोमा तेर्सिन् । उनलाई आहारा बनाउन खोजिन् । उनले आफ्नो शरीर ठूलो सानो तुल्याउन सक्थे । ठूलो तुल्याउँदै गए । सुरसाले पनि त्यो विद्या जानेकी थिइन् । उनले पनि त्यसै गर्दै गइन् । पछिबाट सानो रूप लिएर, एकतिरबाट पसेर आर्कोतिरबाट निस्केर भागे । देवताहरूले सुरसालाई जाँचन पठाएका रहेछन् । जाँचमा हनुमान् पास भए । रामको काम गर्न सक्ने उनै ठहरिए ।

हनुमान्ले लङ्का पुगेर, सानो रूप लिएर रावणको कोठा चोटा चाहारे । कहीं सीताजीलाई देखेनन् । उनी निराश भइसकेका थिए । रामको धनुको चिह्न भएको एउटा घर देखे । त्यहाँ तुलसीको बोट पनि लगाएको रहे छ । लङ्कामा राक्षसै राक्षसको देशमा त्यस्तो देखेनाले उनलाई आश्चर्य लाग्यो । त्यो रावणका भाइ विभीषणको घर थियो । उनी रामका भक्त थिए । रावणले त्यसरी अर्काकी स्त्रीलाई चोरेर ल्याएको उनलाई कत्ति मन परेको थिएन । त्यस माथि रामकी स्त्री सीता भने पछि उनले हुनसम्म संभ्राए । हनुमान्लाई पनि सीता राखेको ठाउँ उनैले भनि दिए ।

२२ को कुन

रावणको अशोक बगैचामा एउटा रूखमुनि दुबली पातली सीताको
निन्याउरो अनुहार देखे । हातले फूलहरूको श्रीराम लेखेर रामैमा मग्न भइ-
रहेकी देखे । त्यो सीताको त्यसैवेलाको हालत देखेर हनुमान्को आँखाभरि
आसु आयो । रूखमा छुँकी रहे । रावण आयो । सीतालाई भन्नु न भन्नु भन्यो ।

अशोकवाटिकामा हनुमान्को सीतादर्शन

महीना दिन भित्रमा उसले भनेको नमाने मारेर तरकारी खाने भनिदियो ।
रावण गए पछि सीताले मर्न खोजिन् ।

त्रिजटा नाम गरेकी राक्षस्नी बढी समझदार थिइन् । सीतालाई
सम्झाइन्, बुझाइन् । उनी अरू राक्षस्नीहरूलाई पनि हप्काउँथिन् । सीता-
लाई दुःख दिन दिदैनथिन् ।

सीताजीले एकलै रुखलाई आगो खसाल्दै भनिरहेको बेलामा हनुमान-
ले औँठी खसालि दिए । रामको औँठी थियो । सीताजीले चिन्नु भयो ।
उहाँलाई गजब लाग्यो । हनुमानले सबै कुरा सुनाउँदै गए । उनी देखा-
परे । एउटा सानो वानरलाई आफ्नो अगितिर टुकुक्क उभिएको देखेर सीता-
लाई भन्नु गजब लाग्यो । हनुमानले आङ फुलाएर आफ्नो सच्चा रूप देखाए ।
सीतालाई विश्वास पर्यो ।

हनुमानलाई भोक लाग्यो । रावणको अशोकवाटिकामा जतासुकै
फलफूलका रुखहरू थिए ती सबै खूब फलेका थिए । खूब हिफाजतसँग
राखिएका थिए । पाले पहराको बन्दोबस्त थियो तैपनि हनुमानले स्वाहा
पारिदिए । राक्षसहरू धेरै मरे । रावणको छोरा नै मारियो । बल्ल-बल्ल मेघनादले
ब्रह्मास्त्रले हनुमानलाई समात्‍यो । रावणले उनलाई भन्नु नभन्नु भन्यो + - - - - 1
पुच्छरमा टालो बेरेर आगो सल्काइ दियो । हनुमानलाई यही सजाय दिएको
थियो । उनले घरघरै छानैछाना दगुरेर जताततै आगो लगाइ दिए । लङ्का
जल्यो । उनले पुच्छर समुद्रमा चोपलेर आगो निभाए । सीताजीवाट चूडामणि
र सन्देश लिएर उनी फर्के ।

हनुमानले रामको दर्शन गरे । सीताको सबै हाल सुनाए । उनले
चिनो पनि टक्क्याए । रामलाई हुनसम्मको दुःख लाग्यो । पत्तो लागेकोले
सजिलो पनि भयो । फौज जम्मा गर्ने ठहरियो । लङ्का हान्ने पनि निश्चय
भयो । वानर भालुका अनगिन्ती सेना थिए । सबै समुद्रतिर लागे ।

शरण पर्न आएको विभीषण

उता एउटा वानर आएर लङ्का जलाएको देखेर मन्दोदरीलाई ठूलो चिन्ता पर्यो । उनले रावणलाई धेरै संभाइन् । राम ईश्वर हुन् । सीता जगदम्बा हुन् । अर्काकी स्त्री हरण गर्नु ठूलो पाप हो । फर्काइदिनु होस् इत्यादि कति भनिन् । तर रावणले मानेन । विभीषणले पनि दाज्यूलाई धेरै पटक संभाए । एक दिन दरबार बसेको थियो । रावणले सबै संग सल्लाह लियो । विभीषणले सबै कुरा देखाए । पापको परिणाम नरात्रो हुने भल्काए । रावणले सबैको अगलितर उनलाई लात्ताले हानेर बेइज्जत गर्‍यो । लङ्काबाट निकली भन्यो उनी सरासर आकाशको बाटो रामको शरण लिन पुगे । सुग्रीवले शत्रुको भाइलाई आउन दिन के कसो हो भने । शरणको मरण गर्न हुन्न । खराब विचारले मपट्टि आउनै सक्तैन भन्ने रामको विचार भयो । । लङ्काको राजा भन्दै रामबाट विभीषणको अभिषेक भयो । रावणले टाउको होमेर शिवजीबाट लङ्का पाएको थियो । विभीषणले शरणमा आएर त्यही पाए ।

आफ्नो धेरै फौजलाई समुद्रपार लैजानु थियो । सजिलो काम थिएन । तथापि रामको ठूलो प्रताप थियो । नल-नील जस्ता इञ्जिनियर थिए । समुद्रले पनि भनेको पर्यो । पुल बाँधियो । फौज पनि सजिलै सँग तारिए । त्यतिका फौज त्यसरी पुर्याउनु ठूलो पुरुषार्थ थियो । रामको शक्ति जान्नेहरूलाई केही गजब लागेन ।

रामको फौज आइपुगेको समाचारले लङ्कामा खलबल पार्यो । मन्दोदरी औधि आत्तिइन् । बारंवार रावणलाई उनले संभाइन् । 'राम को हुन्' भन्ने बुझाइन् । अरु मन्त्रीहरूमा कुनै कुनैले संभाए । सीता रामलाई सुम्पिदिने सल्लाह उनले मान्दै मानेनन् । रामको तर्फबाट पनि एक पटक फेरि संभाई पठाउने ठहरियो । अङ्गद दूत बने ।

हनुमान्‌ले सातो लिएका लङ्कावासीहरूले अङ्गदलाई बाटो देखाइ दिए । अङ्गदले धेरै कुरा देखाएर रावणलाई संझाए । उनले मानेनन् । उता रामले आफू बसेको ठाउँबाट एउटा बाण हानेर रावणको दरवारमा उसको शिरपेच खसालिदइ सक्नु भएको थियो ।

राम-रावण-युद्ध

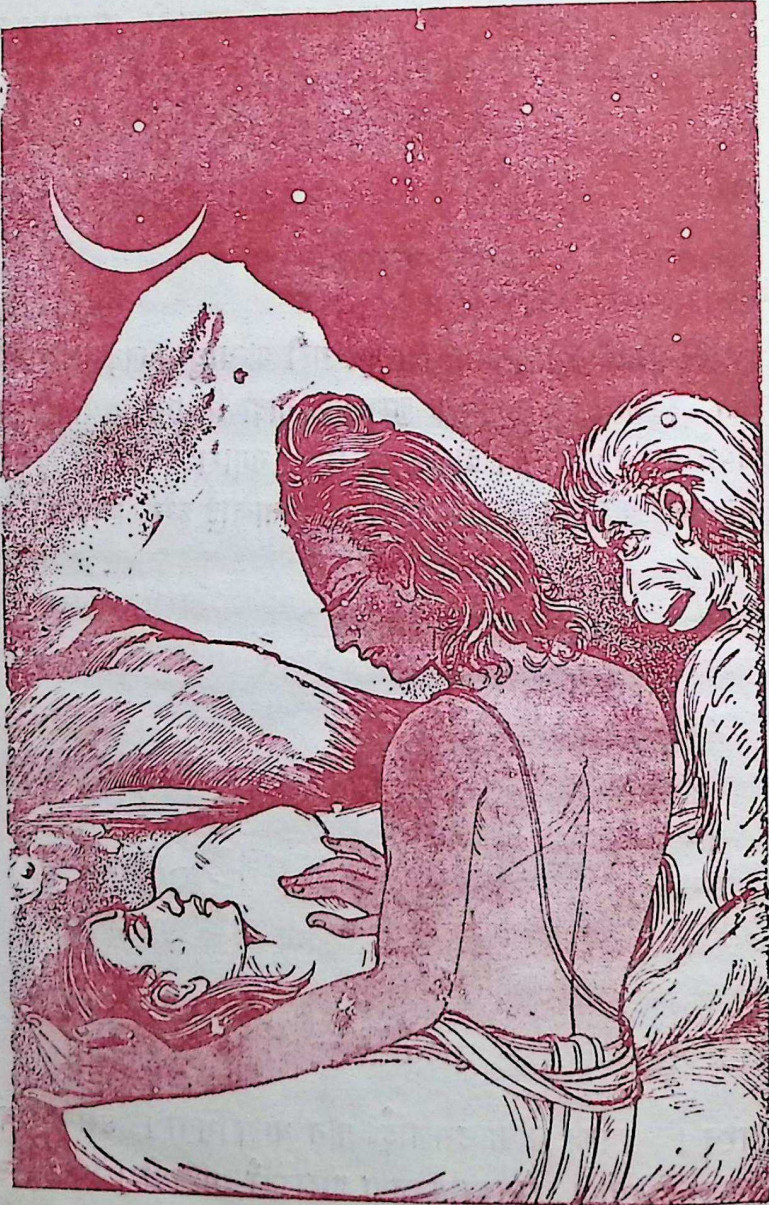
राम-रावण-युद्ध शुरू भयो । दुवै थरी अन्धाधुन्ध लडे । रावण तर्फ धेरै ठूलठूला अफिसरहरू मारिए । कुम्भकर्ण गाढा निद्रामा थियो । रावणले उनीलाई बिउँझाउन लाग्यो । ढोलक, नरसिंह, नगाराहरू बजाएर धूमधामसँग आवाज निकाले पछिमात्र उ बिउँभ्र्यो । सीतालाई हरेर ल्याएको उसलाई

राम-रावण-युद्ध

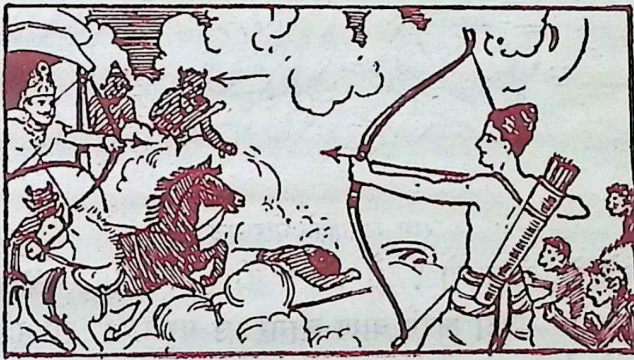
पनि मन परेन । रामको शक्ति उसलाई पनि थाहा थियो । उसले रावणको निमित्त खूब लडिदियो । रामका फौजमा हाहाकारै मच्चियो । परन्तु उ पनि रामको बाणको अधिल्लिर टिक्न सकेन, मरिहाल्यो ।

मेघनादले लक्ष्मणलाई यस्तो जोरसँग शक्ति प्रहार गर्‍यो कि उनी
मूर्च्छा परे । वैद्यराज बोलाइए । उनले मृतसञ्जीवनी वुटी पाइने ठाउँ भनि

दिए । हनुमान् बूटी ल्याउने काममा खटिए । उनले बूटी चिन्न नसकेर पहाडै बोकेर ल्याए । त्यही बूटीले लक्ष्मणको होश आयो । लक्ष्मण मूर्छा पर्दा राम खूब रुनु भयो । भाइ माथिको मायाको स्वरूप देखाउनुभयो ।

मेघनादले रामलाई हराउन यज्ञ गर्न लागेको थियो । यो कुरा रामले विभीषणबाट थाहा पाउनुभयो । अङ्गदहरू गएर यज्ञमा विघ्न पारिदिए । उ रिसायो । लक्ष्मणसंग ठूलो लडाईँ पर्यो । मेघनादको नाम इन्द्रजित् पनि

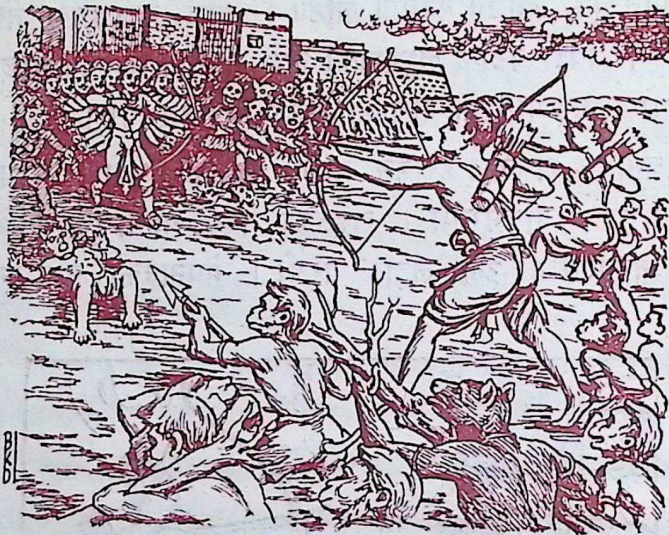

मेघनाद-लक्ष्मणयुद्ध

थियो । देवताका राजा इन्द्रलाई जितेको हुनाले उसको नाम इन्द्रजित् रहेको हो । सारा देवताहरू उसंग डराउँदथे । त्यसले पनि लक्ष्मणको बाणको शिकार बन्नु पर्यो ।

रावणपट्टिका वीरहरू एक एक गर्दै मर्दै गए, तै पनि उसले सीतालाई फर्काएन । उसले अब लड्दिन भनेन । एक पल्ट लड्दा लड्दै रामको बाणले मूर्छा पार्यो । सारथिले उसलाई रणमैदानबाट शहर तिर फर्कायो । 'भगुवा' भन्ने दाग लाग्ला, किन रथ फर्काइस् ? भनेर उसले सारथिलाई हप्कायो । त्यस बेला पनि उसलाई त्यही पीर थियो । त्यसैले उ रिसाउन सम्म रिसायो ।

राम र रावणको बीचमा ठूलो लडाईँ हुन लाग्यो । रावण पनि लड्ने कलामा बिघ्नै सिपालु थियो । इन्द्रजाल धेरै नै फैलायो । सर्वशक्तिमान्

राम-रावणको घोर युद्ध

रामसँग उसको के चल्दथ्यो ? तै पनि उ वीर थियो । रणभूमिमा वीरको मरण हुनु थियो । लड्दा लड्दै बाण लागेर उ मर्‍यो । रणभूमिमा रगतको खोलो बगेको थियो । सबै तिर डर लाग्दो देखिन्थ्यो । कतै टाउको फुटेर गिदी

दशाननको रामद्वारा बध

झ्याल व्याल भएको, कतै हातै हातको डुङ्गुर लागेको थियो । गिद्ध स्याल-

हरुलै कतै मुर्दावाट मासु लुब्धी लुब्धी खाइ रहेका थिए । कतै सास निस्कन लागेका प्राणीहरूले एक तमाससँग कराएको सुनिन्थ्यो ।

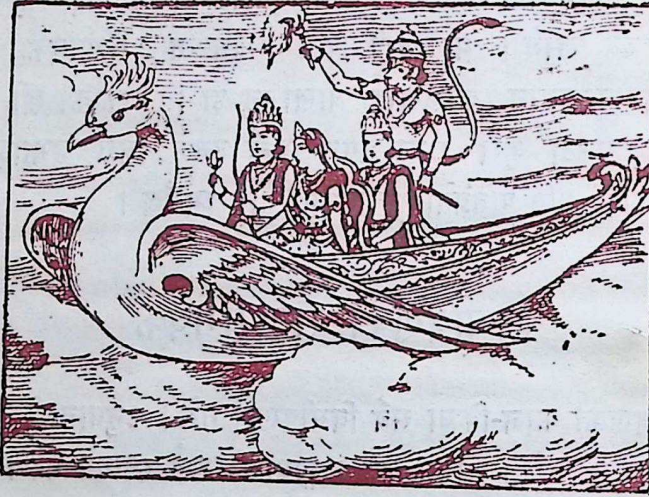
रावण मरेको समाचारले लङ्कामा हाहाकार मच्चियो । मन्दोदरी र अरु नारीहरू रणभूमिमा आएर आफ्ना पतिको टाउकोलाई काखमा राखेर डाँको छोडेर रुन लागे । मन्दोदरी पनि रोइन् तर सँझाएको मानिनन् । रामलाई वैरी तुल्याउनु काललाई बोलाउनु हो । अर्काकी स्त्री हरण गर्नु महापाप हो । एउटा कुरा सुन्नु भएन भन्दै उनले चित्त बुझाइन् । सीता जस्तै मन्दोदरीको पनि पतिव्रता सतीहरूमा नाम आउँछ ।

विभीषणको राज्याभिषेक

रावणको काज-क्रिया सबै विभीषणले गरे । हनुमान्जी सीताजीलाई खबर दिन खटिनु भयो । सर्वत्र सबै लङ्कावासीहरूले स्वागत गरे । सीतालाई पनि हनुमान् बिघ्नै मन परेका थिए । उनले रामको जित भएको खबर सुनाए । सीताजी बिघ्नै खुशी हुनु भयो । पछि विभीषणले सीताको सम्मान गरे । इज्जतसाथ राम कहाँ सवारी चलाए । राम सीताको कैयन वर्ष पछि भेट भयो । अर्का कहाँ थुनुवा परेकी स्त्रीलाई त्यसै साथ राख्दा बदनामी हुने डर थियो । तसर्थ रामले सीतालाई चोखी देखाउन अग्नि-परीक्षा गराउनु भयो । चिता तयार भयो । सीता हाम्फाल्नु भयो । आगोले पोलेन । पतिव्रता सतीको परिचय सबैले पाए ।

विभीषणको धूमधामसँग राज्याभिषेक भयो । वानर-भालुहरूले हर्ष बढाई पाए । विमानवाट धेरै मोल पर्ने पोशाक र गहनाहरूको लुटान भयो । उनीहरूको लुछाचुँडी देखेर राम र सीतालाई हाँसो उठ्यो । बडो मजा भयो । विभीषण रामलाई केही दिन लङ्कामा नै राजा तुल्याउन चाहन्थे, तर रामलाई भरतको चिन्ता थियो । १४ वर्षको म्याद पुग्ने आँटेको थियो । म्याद भित्रै नपुगेमा भरतले प्राण मिल्काउन के बेर ? त्यही कुरो रामले भन्नु भयो ।

पुष्पक विमान कुबेरको सवारी चलाउने वाहन थियो । रावणले कुबेरलाई हराएर त्यो विमान लङ्कामा ल्याइ राखेको थियो । त्यसैमा सुख-शयल गर्थ्यो । त्यसैमा रामको सवारी चलाउने ठहरियो । रामले बानर र भालुको

रामको पुष्पक-विमानबाट त्रयोध्या प्रस्थान

फौजलाई बिदा दिनु भयो । उनीहरूले गरेको सेवाको बखान गर्नु भयो । उनीहरूले लगाएको गुनको कदर भयो । सबैले जयजयकार मनाए । रामसँग छुट्टिन सबैलाई गाह्रो लाग्यो । तर के लाग्यो ?

भरतमिलाप

राम सीता र लक्ष्मणका साथमा विभीषण, सुग्रीव, अङ्गद, जाम्बवान् र हनुमान् पनि पछि लागे । बाटामा सबै ठाउँ सीतालाई औँल्याएर देखाउनु भयो । अयोध्या पुग्ने बेलामा हनुमानलाई ओरालेर भरतको हाल खबर बुझ्न पठाउनु भयो ।

भरत नन्दीग्राममा थिए । राम आउने म्याद औँलाले गनि रहेका थिए । शिरमा कपाल भ्यामल्याङ्ग बढेका, दाहीजुँगा लामालामा, रामको विरहले दुब्लाएर सिट्टी भएका देखिन्थे । हनुमानबाट रामको सवारी भित्रिने

राम-भरत मिलाप

समाचारले उनलाई दङ्ग पार्यो । मरिसकेको मानिस जिउँतेको जस्तो भयो । क्षणभरमा सबै अयोध्यावासीहरूले थाहा पाए । धूमधामको स्वागतको तयारी हुन लाग्यो । शहर भरि ठाउँ ठाउँमा ढोकाहरू बने । ध्वजा-पताकाले सबै ठाउँ सिंगारियो । सडकमा जतासुकै पानी छरियो । सिंगारिएका कलश र घड़ाहरू जताततै राखिए । राम संगको बिछोडले पारेको दुःख मेटिने भयो । सबैमा नयाँ जोश र नयाँ जाँगर आइरहेको थियो । सबैलाई रामको मुहार कहिले देखौंला जस्तो भएको थियो ।

भरतको कुशल समाचार पाए पछि राम अयोध्या तर्फ जानु भयो ।
 उहाँको हुनसम्मको स्वागत सत्कार भयो ।

राम र भरतको मिलन अत्यन्तै प्रेमले भरिएको थियो । राम र लक्ष्मणको शिरमा जटा थियो, भरतको शिरमा पनि त्यस्तै जटा थियो । रामको वियोगमा भरत औधि दुःखले जर्जर थिए । उनी रात दिन रामको नाम लिई रहन्थे । उनी तन, मन, धन राममा नै दिई रहन्थे । अहिले रामको साक्षात् दर्शन पाउँदा उनलाई हुन सम्म भयो । रामका मुमाहरूले पनि प्रेमले अङ्कुरित गरे । रामले पनि सब भन्दा पहिले कैकैया संग भेट गर्नुभयो । उहाँले उनको मनलाई शान्त गराउनुभयो । कौशल्या र सुमित्रा संगको भेटमा पनि औधि आनन्द भयो । अयोध्याका सारा प्रजाहरूको मन हलुको भयो । रामलाई सबैले स्वाउँदथे । राममाथि सबैको भक्ति थियो । राम फर्कँदा सबैको मन उज्यालो भयो ।

रामराज्य

राजा रामको धूमधाम संग राज्याभिषेक भयो । अब अबधमा रामराज्य शुरू भयो । आफू संग आएका विभीषण, सुग्रीव र अङ्गदले गरेको महत्तको सहानी गर्दै रामले उनीहरू बिदा गर्नु भयो । रामको राज्यमा प्रजाहरू सबै साह्रै सुखी थिए । उनीहरूलाई कुनै कुराको कमी थिएन । बलियाले निर्धालाई थिचो मिचो गर्न पाउँदैनथ्यो । सबै ऐन कानून मान्दथे । सबैको राजामा ठूलो भक्ति थियो । राजाले प्रजालाई आफ्नो छोरा जस्तै गरेर पालेका थिए । सबै धर्मकर्म गर्दथे । सबैले घरधन्दा सच्चाई संग चलाउँथे । कहीं अकाल पर्दैनथ्यो । रोग व्याधले कसैलाई सताउँदैनथ्यो । सबै परस्परमा मिलजुल गरेर बसेका थिए । लोभ पापमा कोही लाग्दैनथ्यो ।

रामका जहानमा पनि सुख शान्ति थियो । सयकडौं नोकर चाकर

थिए ता पनि सीताजीबाटै सबै कुरामा रामको सेवा हुन्थ्यो । भाइहरू पनि हरतहबाट रामलाई खुशी तुल्याउनैमा थिए । एक दिन एउटा धोबीले धोबिनीसंग रिसाएछ र भनेछ, “म रामले जस्तो अर्काको घरमा बसेकीलाई फेरि घरमा हुल्ने होइन” । यो खबर रामकहाँ पुग्यो । सीता त्यस बखत छोराछोरी पाउने थिइन् । रामबाट त्यसको पनि केही ख्याल भएन । लक्ष्मणद्वारा सीताको वनवास भयो । वाल्मीकि मुनिको आश्रम नजीकै थियो । उनैले सीतालाई आफ्नो आश्रममा लगी पालन-पोषण गर्न लागे । लव र कुशको जन्म भयो । वाल्मीकिले यिनीहरू दुवैलाई रामायण घोकाए । यिनीहरूले रामलाई रामायण सुनाए । रामले अश्वमेध यज्ञ गर्दा यिनीहरूले घोडा समातेर राखे । राम लक्ष्मण संग यिनीहरूको धूमधामसंग लडाइँ भयो । पछि बाबु छोराको चिनाजानी भयो ।

सीताले आफू चोखी छु भन्ने प्रमाण दिनु भयो । पृथ्वी मातालाई “म चोखी भए, मलाई काखमा लेऊ” भनी पुकार्नु भयो । पृथिवी फाटिन् । सीता त्यहीँ बिलाउनुभयो ।

राम आफ्नो काम सबै सिद्ध्याएपछि सारा प्रजालाई लिएर साकेत धाममा सँधैकालागि जानु भयो । तर राम जानु भएता पनि उहाँको नाम चाहिँ पृथिवीमा रहिनै रह्यो । त्यसैले “जय राम, जय सीता राम” भनेर अमृतसम्म मानिसहरू जप्दैछन् ।

— S 30
 15, 1A1
 PAN

9)

वाल्मीकिविद्यापीठपुस्तकालयः

प्रत्यावर्तनतिथिः

--	--	--

Acc. No 520
Class No ... Book No ...
Author ...
Title ...

Due on	Borrower's Name	Returned on

015,1A1
PAN

पञ्चजanya संस्कृत विश्वविद्यालय
बाल्योक्ति विद्यापीठ
पुस्तकालय

बाल

५

०

अभिज्ञान

४

प्रशासन

६

स्वातंत्र्य वा स्वातंत्र्य

ॐ

ॐ

ॐ

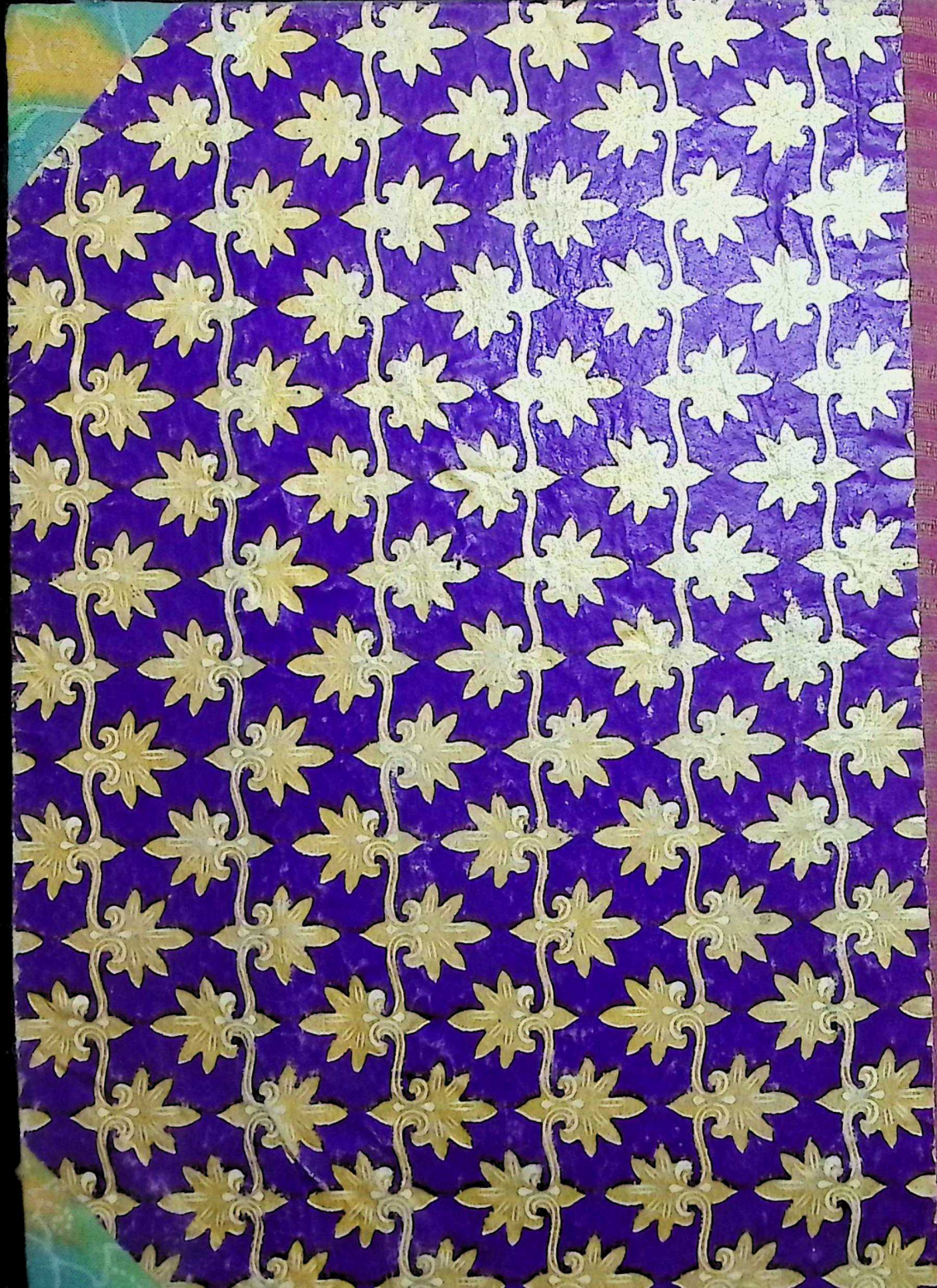
ॐ

ॐ

प्रशासन

६

स्वातंत्र्य वा सो सदा

३
९